

I S T O R I E

Stefano Bottoni este conferențiar la Universitatea din Florența. A mai lucrat la Institutul de Istorie al Academiei Maghiare de Științe și a colaborat cu prestigioase instituții europene în diferite proiecte internaționale. Este specialist în istoria relațiilor interetnice și procesele de *nation building* în Europa de Est sub comunism. De câțiva ani se ocupă de criza democrației postcomuniste maghiare într-o perspectivă comparativă. În 2022 a publicat la Editura Humanitas *Moștenirea lui Stalin în România: Regiunea Autonomă Maghiară, 1952–1960*.

STEFANO
BOTTONI "GENIUL"
PANONIEI

PROIECTUL
ORBÁN
ȘI AMENINȚAREA ILIBERALĂ

Traducere din limba maghiară
de Andrei Dósa

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Iulian Comănescu
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Andreea Niță
DTP: Iuliana Constantinescu, Dan Dulgheru

Tipărit la Artprint

Stefano Bottoni
A hatalom megszállottja: Orbán Viktor Magyarországa
Copyright © Stefano Bottoni, 2023

© HUMANITAS, 2024, pentru prezenta ediție în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Bottoni, Stefano
„Geniul“ Panoniei: Proiectul Orbán și amenințarea iliberală /
Stefano Bottoni; trad. din lb. maghiară de Andrei Dósa. –
București: Humanitas, 2024
ISBN 978-973-50-8654-1
I. Dósa, Andrei (trad.)
32

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723 684 194

CUPRINS

<i>Prefață</i>	7
<i>Mulțumiri</i>	13
Partea întâi	
I. Copilul socialismului	17
1. Tatăl și mama	17
2. Vestiar, cămin, cazarmă: o lume „a băieților“	23
3. Membru al unei noi elite	29
4. Liderul unei mișcări generaționale	36
5. Individualism și comunitarism: dileme timpurii	43
II. Liberal neortodox	52
1. În opoziție	52
2. Contracurentul	65
3. O dreaptă burgheză	71
4. Ungaria și Occidentul – De la mimetism la autoafirmare națională	79
III. Visul Ungariei burgheze	86
1. O moștenire complicată	86
2. Mai mult decât o alegere	87
3. E cool să fii ungur – o nouă politică identitară	94
4. Integrarea euroatlantică – de la consens la primele conflicte	98
5. Prețul orgoliului	105
IV. Întoarcerea către plebe	112
1. Mărșăluind prin deșert.	112
2. „Regimul Kádár a învins“	118
3. Momentul Gyurcsány	122

V. Un triumf printre ruine	132
1. Toamna lui 2006 și criza democrației	132
2. Spre o nouă dreaptă contrarevoluționară	139
3. Prietenul americanilor	141
4. În vârtejul crizei	147
5. Pe drumul către un nou sistem	152
Partea a doua	
VI. Sistemul de Cooperare Națională (NER)	159
1. Un cadru interpretativ	159
2. Patrie, ordine și afaceri.	165
3. Noua Lege fundamentală	171
4. Suverenitatea financiară și darwinismul social	177
5. Șah mat? Speculația financiară și criza economică	184
6. Redresare și un nou triumf.	188
7. Cu pași mari către autoritarism.	193
VII. De la putere la hegemonia culturală	198
1. Orbán și Putin: afaceri și afinitate ideologică	198
2. Democrația iliberală și naționalismul postmodern.	208
3. Avertisment de la Washington	221
4. Doi oaspeți de seamă	228
5. Instrumentalizarea crizei refugiaților	234
6. Cadouri neașteptate: Brexit și Trump	246
7. Presa-revolver, tehnologi, oligarhi	248
VIII. O mașinărie a puterii (aproape) perfectă.	255
1. Ia ființă autocrația electorală.	255
2. Un ecosistem cultural	261
3. Orbánomics?	271
4. Egali – și mai egali	275
5. Criza pandemică și permanentizarea stării de urgență.	282
6. Războiul ruso–ucrainean: un eșec politic și moral	287
7. Fundătura politicii externe oportuniste	297
Epilog	307
1. De ce a devenit Ungaria țara NER?	308
2. Care Ungarie de după Orbán? Variațiuni pe o temă	311
Note	321

PREFAȚĂ

Cum ajunge un băiat maghiar din provincie să domine scena politică a Ungariei și unul dintre cei mai mari *influenceri* iliberali din lume? De ce și cum se transformă Ungaria într-un stat neo-autoritar? Cum construiește și consolidează personajul nostru consensul în interiorul sistemului său? Ce joc geopolitic face el între alianțele continentale și puterile globale? Și nu în ultimul rând: de ce democrația liberală, oricât de imperfectă, a făcut implozie chiar în țara din care au început transformările democratice din Europa Centrală și de Est, la sfârșitul anilor 1980? Și ce viitor mai poate avea o țară care nu mai este o democrație, dar n-a ajuns (încă) o dictatură propriu-zisă, ca Rusia sau Belarus, și care, spre deosebire de aceste țări, este membră a NATO și a Uniunii Europene?

Povestea lui Viktor Orbán transcende dimensiunea biografică. Este o frescă colectivă Ungariei postcomuniste, care a trecut printr-o transformare de succes și la prima vedere lină, pentru a aluneca într-o criză profundă, din care a apărut, începând din 2010, așa-numitul „Sistem de Cooperare Națională”, adică un sistem politic, economic și cultural de tip corporatist, alternativ la și chiar ostil față de democrația de tip occidental. În ultimii 35 de ani, Viktor Orbán a întruchipat revolta generațională împotriva gerontocrației comuniste de tip sovietic, dorința de integrare în structurile euroatlantice, dar și, începând cu anii 2000, repudierea strategiei de adaptare mimetică la modelele occidentale a Europei răsăritene după 1989.

Nașterea și dezvoltarea sistemului Orbán pot fi înțelese doar în perspectivă istorică. Iar fenomenul Orbán nu este deloc trivial din punct de vedere intelectual. Chiar dacă e greu de admis, Viktor Orbán este cel mai talentat și original politician care a apărut pe scena Europei în ultimele decenii. Un personaj subversiv, cu mai multe fețe, ale cărui treceri ideologice de la liberalism clasic la conservatorism și mai recent la neonaționalismul autoritar, profund antioccidental în sens cultural, reflectă deziluzia periferiilor europene față de democrația liberală și de atașamentul pentru Occident. Orbán a creat, din adâncurile nostalgiei kadariste și ale frustrărilor istorice ale secolului XX, o societate politică militarizată din punct de vedere cultural, împărțită rigid, așa cum spunea Carl Schmitt, în „prieteni“ și „inamici“, în „maghiari adevărați“ și „dușmani ai națiunii“.

Orbán nu este un dinozaur postcomunist sau un oligarh dornic să își transforme averea propriu-zisă în capital politic. Este un politician pursânge, a cărui biografie este inextricabil legată de istoria Fidesz*. Nu e numai întruchiparea personală a unui bloc de putere sau a unui aparat de securitate înrădăcinat în trecutul țării, ca președintele rus Vladimir Putin. Își trage rădăcinile culturale din opoziția antitotalitară, liberală, față de comunismul sovietic, opoziție pe care ulterior a repudiat-o pentru a se alia tocmai cu moștenitorii tradiției sovietice. Alegere derutantă, pe care trebuie totuși să încercăm să ne-o explicăm rațional, dacă vrem să înțelegem pe deplin semnificația experienței maghiare, raportat la criza globală a democrației.

Istoria din ultimele decenii a Ungariei conține lecții și avertismente importante pentru publicul român. Nu numai din cauza relațiilor – pe cât de strânse, pe atât de ostile sau reci adesea – dintre cele două țări și clasele lor politice. Dar și pentru că, în calitate de cercetător al României contemporane, văd o potențială atractivitate a lui Orbán și a antipoliticianismului său pentru o parte a societății românești de

* Fiatal Demokraták Szövetsége, Alianța Tinerilor Democrați (notele marcate cu asterisc aparțin redactorului).

astăzi: deziluzionată de o democrație prost asamblată și prost condusă și dezamăgită de condiția persistentă de semiperiferie europeană a României, pe care țara și-o păstrează în ciuda integrării euroatlantice din ultimii 20 de ani. Cu excepția Partidului România Mare al lui Corneliu Vadim Tudor și până la apariția mișcării AUR, în viața politică postcomunistă, România nu a avut de-a face cu partide de masă care să se raporteze în mod deschis la extrema dreaptă. Adesea, la începutul anilor 2000, pe când frecventam, ca tânăr doctorand, arhivele din București și din alte orașe din țară, mi s-a întâmplat să discut cu colegi și prieteni care se refereau uneori, cu un zâmbet pieziș, la cunoștințele lor ca „legionari“. Când, mirat, îi întrebam la ce se referă, dacă acești oameni fac într-adevăr parte dintr-o mișcare radicală, răspunsul era mereu: „Este legionar în suflet“. Dacă ar fi să descriu publicului românesc unicitatea parabolei politice a lui Viktor Orbán în peisajul politic contemporan, l-aș rezuma ca personajul care a normalizat și adus la putere o versiune postmodernă a viziunii „legionare“ asupra politicii.

În ultimele decenii, mai mulți oameni politici români din diverse tabere (de la Adrian Năstase la Traian Băsescu, de la Liviu Dragnea la Gheorghe Simion și Diana Șoșoacă) au încercat să se transforme parțial sau total într-o versiune autohtonă a lui Orbán. Iar pe forumurile online se citește adesea invocția: „Avem nevoie de un Orbán și aici“. Originalul, însă, continuă să-și eclipseze replicile, iar democrația postcomunistă a României, deși foarte fragilă și imperfectă, continuă să reziste cumva, evitând transformările radicale prin care a trecut vecina occidentală a țării.

Acest volum încearcă să explice cititorului semnificația evoluțiilor politice din Ungaria lui Orbán, fără ambiția imposibilă de a oferi un portret secret al lui Orbán sau de a pătrunde în mintea acestuia. Pentru așa ceva, ne-ar lipsi nu numai distanța istorică, ci și sursele primare, de la stenograme și înregistrări audio-video ale ședințelor de guvern, până la procesele-verbale ale reuniunilor internaționale. Caracterul inabordabil al lui Orbán și al anturajului său fac imposibile interviurile sau conversațiile informale cu cei aflați la putere. Cei cu care am reușit

să obțin totuși interviuri, cândva apropiați de prim-ministru, au fost de acord să împărtășească anecdote, confidențe și perspective. Experiența lor directă îmbogățește narațiunea, permițându-mi să coroborez sau să corectez imaginea obținută prin intermediul instrumentelor tradiționale ale cercetării istorice, de la acte oficiale la presă, de la telegrame diplomatice din Wikileaks, la literatura de specialitate și memorii. De asemenea, am beneficiat de poziția mea de rezident la Budapesta, timp de 20 de ani. Sosind în Ungaria – a doua mea patrie – în ajunul intrării acesteia în Uniunea Europeană, nu mi-am imaginat niciodată că va trebui să analizez alunecarea în țării limbo-ul deloc onorant al regimurilor hibride.

Originile sistemului iliberal al Ungariei, țară aflată în inima Europei, nu se află, așa cum mulți susțin, în victoria electorală a lui Orbán din aprilie 2010. Criza democrației postcomuniste și eșecul structural de adaptare la modele de guvernare străine de contextul istoric și cultural maghiar au început să se dezvolte, în tăcere, încă de la începutul anilor 2000, când Ungaria era admirată de analiștii occidentali ca țară cu o tranziție-model. O încadrare a lungii perioade de incubație a crizei democrației postcomuniste din Ungaria într-o perspectivă istorică comparativă este esențială pentru a nu limita analiza doar la fenomenul Orbán.

Prin urmare, această carte se vrea o încercare de a înlocui curiozitatea *à la* Lombroso, genul care se manifestă față de patologii și comportamente deviante, cu o analiză comparativă a trecutului recent. Orbán nu este nici nebun și nici un dictator însetat de sânge. Este un politician cu o capacitate considerabilă de manevră, rațional și cinic, chiar dacă puțin înclinat spre uitare (și mai ales spre un gen de iertare). Cred că provocarea politică și culturală pe care sistemul Orbán o adresează mainstreamului european necesită un efort de analiză, pe care până acum adversarii lui nu s-au învrednicit să-l facă. Nu există sisteme politice eterne. Există însă sisteme politice și structuri sociale care se calcifică, în absența unor alternative dezirabile. În perioada în care această carte este tipărită, România riscă să fie confruntată cu o situație politică, socio-economică și chiar

cu un climat emoțional asemănător cu cele care au împins Ungaria în mâinile lui Viktor Orbán în 2010. În anii 1990, analistul politic Péter Bányai, unul dintre puținii cunoscători profunzi ai codurilor culturale ale ambelor societăți, maghiară și română, a descris în detaliu dificila tranziție democratică românească, subliniind faptul că „democrația originală” propusă de președintele de la vremea respectivă, Ion Iliescu, însemna, de fapt, renunțarea la adaptarea democrației liberale de tip occidental la contextul românesc. Nu trebuie să uităm că România rămâne acea țară din Europa de Est care a produs cea mai puternică mișcare fascistă autohtonă în anii 1930 și i-a acordat un sprijin popular larg și sincer lui Nicolae Ceaușescu. Riscul unei alunecări antidemocratice este, prin urmare, ridicat.

Fără a forța o paralelă, aș dori ca această carte să contribuie la un gen de reflecție comparativă asupra crizei de reprezentare democratică manifestată în prezent la semiperiferia Europei. Și, în plus, să stimuleze adversarii neopopulismului să conteste acest fenomen la nivelul politicilor publice, și nu la cel pe cât de vag, pe atât de nerealist al unei bătălii identitare, desfășurate în numele propriei superiorități morale. Mașinăria de putere creată de Orbán este vulnerabilă și doidora de contradicții sociale, în ciuda perfecțiunii ei aparente. Cei care își doresc să o conteste, intelectual și politic, trebuie să învețe să înțeleagă în primul rând cum gândește artizanul și cum funcționează produsul. Și nu trebuie să uităm că într-o lume interdependentă ca a noastră, un personaj ca Orbán nu poate fi înțeles decât dintr-o perspectivă globală.

MULȚUMIRI

Cartea aceasta a apărut într-o formă destul de diferită în limba maghiară, în Ungaria, la editura săptămânalului *Magyar Hang*, în anul 2023, sub titlul *A hatalom megszállottja: Orbán Viktor Magyarországa*, după ce nici o altă editură nu a luat în considerare, din motive putem să spunem extracomerciale, ideea mea de a propune o versiune maghiară actualizată a biografiei lui Viktor Orbán pe care o publicasem în Italia în 2019 (*Orbán: Un despota in Europa*).

Versiunea de față este pregătită special pentru publicul din România, dar ea poate fi considerată în egală măsură o ediție internațională: nu este o formă prescurtată, ci o ediție în care accentele, explicațiile, ponderile au fost altfel concepute, pentru a răspunde mai bine interesului publicului român. În această versiune, am redus considerabil aparatul de note de subsol, ca să ușurăm lectura – specialistul le poate găsi în versiunea maghiară. Cu toate acestea, cititorul are aici la dispoziție o secțiune bibliografică cu o literatură de specialitate vastă.

Aș dori să le mulțumesc sincer tuturor celor care au făcut posibilă publicarea acestei cărți în ediția în limba română. Trebuie să îi menționez, în primul rând, pe traducătorul Andrei Dósa, care a reușit să construiască o proză eficientă și elegantă, depășind dificultățile bine-cunoscute ale traducerii între două limbi atât de diferite precum maghiara și româna, și pe redactorul Iulian Comănescu, care s-a dovedit a fi un excelent partener intelectual pentru redarea optimă a versiunii românești.

Aș dori să continui cu Editura Humanitas, care a crezut în acest proiect cultural și a facilitat realizarea lui în toate modurile. Îi menționez, în special, pe Iustina Croitoru, Radu Gârmacea, Cristina Măceșaru și Cristina Marin, care m-au încurajat și m-au urmărit în diferitele etape ale realizării cărții. Nu în ultimul rând, aș dori să-mi exprim profunda recunoștință față de Nándor Bárdi, care mi-a fost ghid și punct de referință pentru studiul

lumii maghiare de un sfert de secol încoace, și față de Róbert Meister, fost bibliotecar și bibliograf al BCU Cluj, care a contribuit decisiv la revizuirea versiunii finale a textului, eliminând redundanțele pentru a-l face mai compact și mai fluent. Nu aș fi putut ajunge la capătul acestei lungi călătorii pe planeta Orbán fără ajutorul cald al acestei echipe minunate. Acestea fiind spuse, orice eroare sau neajuns mi se datorează în întregime.

Florența-Budapesta, octombrie 2024

PARTEA ÎNTÂI

I. COPILUL SOCIALISMULUI

1. Tatăl și mama

Viktor Mihály Orbán s-a născut la 31 mai 1963, fiul cel mare al lui Győző Orbán și al lui Erzsébet Sípos, în municipiul Székesfehérvár. Acea vineri de primăvară târzie nu a fost prea plină de evenimente în județul Fejér, aflat la vest de capitala maghiară, Budapesta. Ziarul județean publica un semn al ediției în limba maghiară a operelor complete ale lui Lenin. Singurul canal al televiziunii de stat transmitea un concert simfonic din sala Smetana a Casei Municipale a capitalei cehoslovace, cu titlul *Primăvara pragheză*. (După evenimentele din Cehoslovacia din 1968, așa ceva ar fi fost interpretat ca provocare politică.) În Ungaria, un eveniment mult mai important părea faptul că, la câteva săptămâni după nașterea lui Viktor Orbán, echipa de fotbal Ferencváros câștiga titlul național, după peste un deceniu de așteptare grea. Chiar de la început, autoritățile priviseră cu suspiciune echipa, din pricina naționalismului și extracției mic-burgheze a suporterilor. În acea epocă, în tribune apăruse un nou slogan: „Campionă Ferencváros / Ce grozav e Kádár János“.

Tânărul Viktor Orbán era una dintre numeroasele progeturi ale regimului comunist condus de János Kádár, iar istoria lui personală este împletită cu cea a sistemului comunist maghiar. Deși creșterea nivelului de trai a devenit palpabilă abia în a doua jumătate a anilor 1960, anul nașterii viitorului prim-ministru maghiar marchează un moment de răscruce în istoria Ungariei postbelice. Țara lăsa în urmă

decenii de războaie pierdute, revoluții și contrarevoluții, reprimări politice în masă și oprimare individuală, pentru a accepta o ofertă care consta într-un viitor pașnic și previzibil. În primăvara anului 1963, marea majoritate a societății maghiare a acceptat așa-numitul compromis Kádár, pe care anterior îl considerase un trădător. De ceva vreme, sistemul comunist se consolidase într-atât, încât liderul partidului aproape că a putut acorda o amnistie generală a celor implicați de revoluția din 1956. Regimul Kádár a înfrânt izolarea internațională a Ungariei și a demarat proiectul unei dictaturi blânde, care înlocuia violența manifestă. Epuizată, oboseită de lupte și confruntări reciproce, Ungaria a acceptat compromisul: siguranță și stabilitate individuală, în locul libertății, pace și liniște, în locul independenței și al suveranității naționale. Ținta primară a compromisului lui Kádár au fost tocmai cei care în 1956 se dovediseră cei mai înverșunați: copiii noului regim. Istoricul Sándor Horváth a caracterizat pertinent relația dintre regimul în curs de consolidare și generația mai tânără:

În epoca Kádár, deciziile individuale au jucat un rol la fel de determinant ca discursul public creat de putere, în procesele de identificare a regimului. Acesta din urmă le-a permis membrilor societății să ia, în funcție de situație, deciziile care să le poată defini genul de identificare. [...] Discursul public crea identitatea, prezentându-le tinerilor opțiuni din care puteau alege, astfel încât ei trebuiau să suporte consecințele alegerilor lor: să avanseze în Uniunea Tinerețului Comunist Maghiar (KISZ) sau, dimpotrivă, să riște să fie legitimați de miliție după un concert. [...] În această accepțiune, „copii ai lui Kádár“ nu erau doar cei care stabileau limitele și creau discursul public de formare a identității, ci și cei ce își însușeau practicile cotidiene care contribuiau la ordinea stăpânirii.¹

În copilărie, Viktor Orbán a crescut ca tânăr membru al unei familii tipice din era Kádár. Până la 18 ani, a trăit într-un sistem închis, format din familie, școală și sport. Nu-l interesau deloc nici politica, nici realitățile sociale sau acțiunile comunității. După propriile spuse, nu urmărea nici știrile. A fost un elev bun, cu note proaste la purtare și cu o singură pasiune uriașă, mai presus de toate: fotbalul. E adevărat, tocmai în timpul copilăriei lui începea decăderea lentă, dar